

TÜRK FELSEFESİ NEDİR? BÜTÜNLEŞTİRİCİ BİR TANIMLAMA DENEMESİ

Faruk MANAV*

ÖZ

Türklerin felsefeyle olan ilişkisi ya da felsefe kültürüne katkıları, Türk felsefesi adıyla anılan bir felsefe geleneğinin ana hatlarının belirlenmesi, ifade edilmesi ve tanımlanarak belirginleştirilmesiyle açıklığa kavuşturulabilecek ihtilafli ve karmaşık bir sorundur. Ancak bunu yapabilmek için hâlihazırda Türk felsefesine ilişkin farklı cephelerden sergilenen bakış açılarının eleştirel bir incelemesini yapma gerekliliği bulunmaktadır. Bu şekilde ihtilafın nereden ya da hangi durumdan kaynaklandığını tespit edebilmek daha olanaklı hâle gelebilecek ve eksik ya da dışarıda bırakılan unsurlar da göz önüne alınarak kendine özgü tüm yönlerini hesaba katarak bütünleştirici bir tanımlama yapabilmeyen yolu açılmış olacaktır. Bu çalışmada da yapılmak istenen ya da amaçlanan şey, tam olarak budur. Çünkü Türk felsefesinin dünya üzerindeki ya da evrensel felsefe kültüründeki diğer felsefe anlayışları ve gelenekleri gibi yer edinebilmesi ancak onun ne anlama geldiğinin, kaynağının nerden geldiğinin ve genel yapısının ortaya konulmasıyla olanaklıdır. Bu düşüncelerden hareketle literatürdeki çalışmalar, Türk felsefesine olumlu ve olumsuz açılardan yaklaşanlar olmak üzere iki grupta eleştirel bir bakış açısıyla incelenmiş ve ardından bütünleştirici bir tanımlama denemesi yapılarak tanımda yer alan unsurlar detaylıca açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk felsefesi, felsefe geleneği, Türk kültürü.

WHAT IS TURKISH PHILOSOPHY? AN INTEGRATIVE DEFINING ATTEMPT

ABSTRACT

The relationship of Turks with philosophy or their contribution to philosophy, determining the main lines of a philosophy tradition known as Turkish philosophy, its expression and description by a definition is a controversial and complex problem that should be clarified. However, it is necessary to carry out a critical investigation from the perspective exhibited from different fronts regarding Turkish philosophy currently. In this way, it would be more likely to determine where or from which case the controversy results from and it would give way to make an integration definition by taking all peculiar sides into account with a consideration of the lacking and kept out components. It is just the only thing aimed in the current study. It is because, it is only possible for Turkish philosophy to find its place on earth or in universal philosophy culture just like other philosophy understandings and traditions by revealing what it means, where it gets its origin from and what its general structure is. Depending on these senses, the studies in the literature were investigated by means of a critical perspective in both groups as the ones having a positive and a negative approach, and an integrating definition trial was made and the components taking place in the definition were explained in detail.

Key Words: Turkish philosophy, philosophy tradition, Turkish culture.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 31.01.2024; Yayına Kabul Tarihi: 11.06.2024

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Felsefe Grubu Eğitimi Ana Bilim Dalı, ANKARA, ORCID ID: 0000-0002-4588-7886, e-posta: faruk-manav@hotmail.com.

Giriş

Felsefe tarihinde Türklerin herhangi bir rolünün olup olmadığı meselesi; filozof, eser ve gelenek üçgeninde tartışılan bir konu olarak nitelendirilebilirken çoğu zaman farklı cephelerden görüşlerin karşı karşıya geldiği muğlak bir çerçeveye sahiptir. Bu durum, Türklerde felsefe/felsefe geleneği etrafında tartışılacak bir konuya dönüşmekle birlikte bazı sorunlara ve zorluklara da neden olmaktadır. Bu yüzden, bir felsefe araştırmacısının önündeki önemli ve büyük zorlukların başında, Türk felsefesinin tanımlanması konusu gelmektedir.

Bu kapsamda, Türk felsefesi denildiğinde düşünülmesi gereken felsefe geleneğinin genel yapısının ne olması gerektiği meselesi, bu çalışmadaki tanımlama girişiminin çerçevesini oluşturduğundan öncelikle konu hakkındaki yorum ve görüşler; olumsuz ("Felsefe/felsefe geleneği ve filozof yoktur." diyenler) ve olumlu ("Felsefe/tefekkür/düşünce/filozof vardır." diyenler) olmak üzere iki gruba ayrılarak değerlendirilecek, ardından Türk felsefesine ilişkin bir tanım ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu nedenle çalışmanın amacı, Türk felsefesinin ne anlama geldiğini ortaya koyan bütünleştirici bir tanım yapma girişiminde bulunmaktadır.

1. Türk Felsefesine İlişkin Olumsuz Görüşlerin Değerlendirilmesi

Türk felsefesine yönelik olumsuz görüşlerin genel anlamıyla bir reddediş içinde olmalarından dolayı tamamının gündeme getirilmesine gerek olmadığı düşünüldüğünden örnek teşkil eden bazı görüşlerin irdelenmesi yeterli görülmüştür. Türk felsefesi konusunda olumsuz olarak nitelendirilen görüşler söz konusu olduğunda, gündeme getirilmesi gerekenlerden ilki, Türk düşünce tarihi alanında gerçekleştirdiği çalışmalar ve katkılar dolayısıyla (Aslan, 2010, s. 1-4; Vural, 2011, s. 528; Maraş, 2018, s. 17-18) Hilmi Ziya Ülken'in görüşleridir.¹ Ülken (2014, s. 9), Türklerde Batılı anlamda ya da Batı filozoflarıyla boy ölçüşecek bir filozofun olmadığı kanaatini taşıyor görünürken Maraş'ın (2018, s. 19) belirttiği üzere bu tutumu, onun *Türk Tefekkürü Tarihi* adlı eserinde felsefe yerine *tefekkür* sözcüğünü seçmesinde etkili rol oynamıştır. Gerçekten de Ülken (2012, s. 729), "Beşeri felsefe karşısında bir Türk felsefesi yoktur. Fakat bir Türk tefekkürü vardır." diyerek söz konusu seçiminin asıl nedenini de ortaya koymuş olmaktadır. Ancak Ülken'in bu konuda tamamen olumsuz bir görüşe sahip olmadığı, onun bir başka önemli eserinin *Türk Felsefeleri Antolojisi I* (1935) başlığını taşımasından anlaşılmaktadır. O bu eserde; Farabi ve İbn Sina gibi Meşşai ekole, Sühreverdi gibi İshrak felsefesine mensup filozoflara, Kınalızade Ali, Mustafa Paşa, Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya ve siyaset konusunda eserler veren bazı şahsiyetlere yer vermiştir (Ülken, 1935). Dolayısıyla Ülken'in bu eserde, *Türk Tefekkürü Tarihi*'ndeki olumsuz kanaatinin aksinde bir tutum içinde olduğu ve Batılı anlamda olmasa da Türk filozofun bulunduğuyla ilişkin düşüncesi nedeniyle kararsız bir tutumda olduğu düşünülebilir.²

Türk felsefesinin net biçimde olmadığı yönündeki görüşlerin bazılarında (Kara, 2009, s. 20; Soykan, 2009, s. 64) gerekçe bildirilmezken bazılarında ise birtakım gerekçelerle temellen-

¹ Burada Ülken'den önceki Ziya Gökalp (2015, s. 165-166) ve Rıza Tevfik (2015, s. 37-53) gibi olumsuz kanaate sahip simaların görüşleri de gündeme getirilebilirdi. Ancak bir araştırma alanı olarak "Türk Düşünce Tarihi"nin ortaya çıkmasında oynadığı rolden dolayı Ülken ile başlanması uygun görülmüştür.

² Ülken'in İslam felsefesini de Türk felsefesi üzerinden okuma çabası içinde olduğuna ilişkin yorumlar bulunmaktadır (Alper, 2006, s. 124-127). Maraş (2018, s. 20) ise Ülken'in aksine, Türk düşüncesine İslam düşüncesi açısından bakma çabasında olduğunu belirtmektedir.

dirme yoluna gidildiği görülmektedir. Söz gelimi, bir felsefe geleneğinin olmayışını din kültürünün çıkardığı bazı engellerin bir sonucu olarak gördüğünü Hilav (2012, s. 577) şöyle belirtmektedir: “Türkiye’de bir felsefe geleneği yoktur. Bunun nedeni, dinsel kültürün ve ona dayanan genel dünya görüşünün, özgür düşünceye ve özellikle felsefeye var olma olanağı tanınamış olmasıdır.” Dinsel kültürden kasıt eğer İslam dininin kültürü ise bu kültürün doğurduğu ortamda felsefe yapılamadığını iddia etmenin haklı bir gerekçe olamayacağı dile getirilebilir. Çünkü gerekçe doğru olsaydı İslam kültür ve medeniyetinden doğan (bk. Bayrakdar, 2011, s. 2; Arslan, 2013, s. 30; Türker Küyuel, 1976, s. 47) İslam felsefesinden söz edilemezdi.

Türk felsefesinin neden var olmadığı yönünde gösterilen gerekçelerden bir başkası, Türk kültürü üzerinde şekillenen, özgün bir felsefenin olmadığına ilişkindir: “...kendine özgü karakteristiğe sahip olan ve salt Türk kültür çevresinin duyuş düşünüş ve tasarımlarını felsefeye taşıyan ‘Türk Felsefesi’ diye adlandırılabilir bir felsefe hareketinden söz edilmemektedir.” (Köktürk, 2018, s. 216). Ancak söz edilmeyen felsefenin gerçekten olmadığını gösterebilmek için çok kapsamlı değerlendirmelere gereksinim bulunduğu bir gerçektir. Özellikle Türk kültürünün var olduğu ve etkisini gösterdiği yerlerde yazılan tüm eserlerin titizlikle incelenmesi sonucunda böylesine bir kanaate varmak olanaklı olabilir. Çünkü Türklere “Felsefe ben felsefeyim diye kendisini ifade etmemiştir. Ama bu medeniyetin bir insan, bir varlık telakkisi vardır. Bir ilahi kudret telakkisi olduğu kadar, beşeri anlamda üzerinde düşünmemiz gereken bir insan telakkisi vardır. Bunları birleştirdiğimiz zaman aslında batılıların ifade ettiği gibi bir metafizikten bahsetmiş oluyoruz.” (Gürsoy, 2018, s. 7). Bu demek oluyor ki, felsefe eseri gibi görünmeyen bir eser, içeriğinde felsefe barındırıyor olabileceği gibi, farklı yollarla dile getirilmiş düşüncelerle ve eğer ölçüt Batı felsefesi olacak ise bu ölçüte uygun felsefi düzlemle karşılaşılabilmesi de olanaklıdır. Fakat bu noktaya da şöyle bir söylemle karşı çıkılmaktadır: “Bu coğrafyada bir Türk felsefesinin var olduğunu iddia edenler, ‘Türk felsefesi’ denince kültür dünyasında dile gelmiş bazı duyuş ve düşünüş biçimlerini dayanak olarak göstermektedir. Özellikle bu noktada halk kültürüne sığınmak adettendir. Oysa halkın felsefesi olmaz.” (Köktürk, 2018, s. 224). Elbette ki, halkın felsefesinin olup olamayacağı tartışılabilir bir meseledir. Ancak halk felsefesi olarak ifade edilen şey, eğer kültürün düşünüş özelliklerini yansıtıyor ya da Türk felsefesi için veri sağlıyorsa yapılması gereken, halk felsefesini bu yönüyle göz önünde bulundurmaktır olmalıdır. Bu konuda Ziya Gökalp (2015, s. 165-166), Türklerin felsefede geri kaldığını ve çok az sayıda filozofun bulunduğunu söylese de halk felsefesi açısından sahip olunan zenginliğe işaret etmektedir. Dolayısıyla Türk felsefesinde, halk felsefesini de hesaba katmanın yararlı olacağı söylenebilir.

Türk felsefesi için çoğu zaman bir engel olarak görülen başka bir gerekçe ise Türkçenin yetersizliği ve felsefe yapmaya uygun olmayışı iddiasıdır. Örneğin Keklik (1986, s. 29), Türkçenin 8. yüzyıl ve sonrasında belli bir süre boyunca felsefe ve bilim dili düzeyinde olmadığından filozofların Arapça yazdıkları yönünde bir gerekçe ortaya koymaktadır. Ancak 8. yüzyılda yazılan Orhon yazıtlarının dilsel özellikler açısından zenginliği (Ercilasun, 2016, s. 363-388) ile Yusuf Has Hâcib tarafından 11. yüzyılda (Yusuf Has Hacib, 1959, s. 465, 6495. B) Türkçe yazılan (Yusuf Has Hacib, 1959, s. 1-2) ve kimi çevrelerce Türk felsefesinin kurucu metinlerinden biri olarak nitelendirilen *Kutadgu Bilig* (Uyanık, 2019, s. 151-152) göz önüne alındığında, söz konusu gerekçenin ne derecede geçerli olduğunun ya da olmadığına ayrıca değerlendirilmesinin gerektiği düşünülebilir.

Rıza Tevfik (2015, s. 47) ise Türkçenin önden eklemeli batılı diller gibi sözcük ve kavram üretmeye elverişli olmadığını belirterek bir tür yetersizlikten söz etmektedir. Herhangi bir dilin önden eklemeli, sondan eklemeli ya da başka bir özelliğe sahip olması, kavram ve düşünce üretme konusunda dezavantaj oluşturduğu iddiasının ne derecede kabul edilebilir olduğu tartışılabilir. Çünkü sorun, dilin kendi özelliklerinden ziyade, onu kullanan kişilerle ilgilidir. Özlem (2009, s. 85), bu konuya ilişkin şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Türkçeyi yetersiz bulanlar, felsefe dili, bilim dili olmak bakımından onun eksikli bir dil olduğunu söyleyenler, bu konuda İngilizce, Almanca ve Fransızcanın imkanlarına sahip olmadığımızı (ve hatta olamayacağımızı) iddia edenler, esasında dil denen fenomenin statik değil dinamik bir fenomen olduğunu pek iyi kavramamış olanlardır.”

Buna göre dil, kendi kendine kavram üreten ve yaygınlaştıran bir varlık olmadığı gibi onun herhangi bir insan grubu tarafından kullanılması durumunda canlılığını koruduğu ve her anlamda zenginleştiği düşünülebilir. Başka bir ifadeyle dili düşünceyi ifade etmek için kullanan felsefecilerin/filozofların bu canlılığa ve dinamizme katkı sağlamasının beklenen bir sorumluluk olduğu dile getirilebilir. Dolayısıyla “Düşünce üretmekle yükümlü olanlar yükümlülüklerini yerine getirmiyorlarsa ve bu nedenle de dil zayıf kalıyorsa, bunun sorumlusu Türkçe değil, felsefeye karşı sorumluluklarını yerine getirmeyen felsefecilerdir.” (Bıçak, 2022, s. 379).

2. Türk Felsefesine İlişkin Olumlu Görüşlerin Değerlendirilmesi

Türkler ve felsefe arasındaki ilişkiyi olumlu pencereden değerlendiren görüşlerde *Türk felsefesi* ifadesinin çoğu zaman tercih edilmediği ve bunun yerine *Türk Düşüncesi/Tefekkürü* ifadesinin kullanıldığı görülmektedir (Bolay, 2007; Bıçak, 2010; Bıçak, 2013; Topdemir, 2014; Ülken, 2014; Çetinkaya, 2015; Özden, 2015). Bu nedenle *Türk felsefesi* ifadesiyle ne kastedildiğinin, bu adlandırmanın belirleyicisinin ne/neler olduğunun ve kapsamının ifade edilmesi, başka bir deyişle *Türk felsefesinin* tanımlanması son derece önem arz etmektedir. Yapılacak tanımın anlamlı hâle gelebilmesi için öncelikle mevcut tanımların değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Türk felsefesinin genel anlamıyla neyi ifade ettiğine ilişkin yapılan tanımların çıkış noktasının ve öne çıkarttığı unsurların ya da özelliklerin farklılaştığı ifade edilebilir. Örneğin Uygur (2012, s. 80), *Türk felsefesini* “...Türk felsefesi (Türk sözcüğünün bütün türevleriyle) Türk’e özgü, Türk’çe gerçekleştirilmiş felsefedir; Türk’e yakışsa da yakışmasa da, Türk görüşünü yansıttığı savunulsa da savunulmasa da Türk’ün *malıdır* her şeyden önce.” biçiminde tanımlayarak ifadedeki Türk kavramının belirleyiciliğine dikkat çekmekte ve Türk’e ait ya da Türk’ün ürettiği felsefeden söz etmektedir. Uyanık (2020, s. 223), “...geldiğimiz coğrafyada üretilen felsefe ile bulunduğumuz yer ve ürettiği felsefeyi mezcederek yeniden dil ve düşünce irtibatının kurulması ve sistematik bir şekilde ifade edilmesi...” şeklinde Türk tarihi boyunca eski dönemlerden beridir bulunan felsefenin harmanlanarak bütünleştirilmesini öne çıkaran bir tanım yapmaktadır. Tanımın bu yönünün dikkate değer olduğu söylenebilir. Gündoğan (2018, s. 33) ise Türk düşüncesini besleyen tüm alanlardaki eserlerin bir araya toplanmasına Türk düşüncesi, toplanan eserlerin gözden geçirilerek bir sisteme dönüştürülmesine ise Türk felsefesi adını vermektedir. Fakat eserlerin nasıl gözden geçirilerek değerlendirileceğinin belirsizliğinden dolayı bu tanımda, Türk felsefesinin ne olduğu konusunun muğlak olduğu yargısına ulaşılabilir.

Türk felsefesine yönelik tanımlardan bazılarında ise üzerinde mutabık kalınan bazı hususlar dikkat çekerken bunlardan biri, Türk felsefesinin Türkçe üzerine inşa edilmesi veya Türkçe ifade edilmesi gerekliliğidir. Söz gelimi Poyraz (2018, s. 61) “...Türk dilindeki felsefe, bu

dilin kendine özgü, bu dilde içerilmiş bir felsefe etkinliği, Türk felsefesidir.” biçimdeki tanımında, Türkçe merkezli bir yaklaşım sergilerken Türk felsefesi adlandırmasını diğer adlandırmalardan ayıran kendine özgülüğün Türkçenin olanakları olduğunu ifade etmektedir (Poyraz, 2018, s. 82). Bayraktar ise (2018, s. 111) “‘Türk felsefesi’ Türkçe ortaya konulmuş ‘hikmet’in tarihi ile başlar.” şeklinde bir tanım yaparak yine benzer bir çerçevede yaklaşım ortaya koymaktadır. Bu tanımların dışında Karakuş (2005, s. 4-8), Soykan (2009, s. 65), Uygur (2012, s. 77-79), Gündoğan (2018, s. 44), Uyanık (2020, s. 233) ve Karataş (2021, s. 92) yine Türkçe merkezli bir yaklaşım sergilemektedir. Bunlara ek olarak Türk felsefesine ilişkin olumsuz bir tutumu bulunmasına rağmen Köktürk (2018, s. 227) de olmayan ancak olması istenen bir Türk felsefesinin Türkçe vücut bulması gerektiğini belirtmektedir.

Tanımlarda öne çıkan diğer husus ise Türk felsefesinin İslam kültür ve medeniyeti ya da İslam felsefesi çerçevesinde inşa edildiği/edilmesi gerektiğidir. Bu konuda Şeker (2015, s. 166) “Herkes bilir ki Türk felsefesi İslâmiyet’in içinde teşekkül eder.” diyerek net bir ifade kullanırken Bayraktar (2018, s. 121) “Türk felsefesi, Türk-İslam medeniyet dairesi içinde ve onun kurucu unsurları ile irtibatlı olarak tasavvur edilmelidir.” demektedir. Uyanık (2018, s. 191; 2020, s. 74) ise Türk felsefesinin İslam felsefesi ekseninde düşünülmesi gerektiği yönünde düşünceye sahiptir. Buna göre, Türk felsefesinin Türklerin İslamiyet’i kabul ettiği dönemden itibaren şekillendiği düşünülürken *Türk* ibaresinin de *Türk-İslam* şekline bürünmesi gerektiği ifade edilmiş olmaktadır. Zira Keklik bu meseleyi bir adım öteye taşıyarak Türk felsefesinin kaynağının İslam felsefesi olduğuna önem atfetmekte ve Türk-İslam felsefesi adlandırmasına da bir kimlik addetmektedir: “...İslâm Felsefesi denilen sâhaya Türk kültürü açısından bakmak sûretiyle *Türk-İslâm Felsefesi* deyimini kullanmalıyız. Bu deyim, bir bakıma ‘millî felsefe’imizi ifâde etmiş olacaktır.” (Keklik, 1986, s. 38).

Türk felsefesini Türkçe ile İslam kültür ve medeniyeti/İslam felsefesi ekseninde tanımlama çabalarının yol açtığı iki temel sorun bulunmaktadır. Bunlardan ilki, farklı dinlere ve inançlara mensup olan Türklerin (Gagauz, Çuvaş, Yakut gibi)³ ürettiği/üreteceği düşüncelerin ve başta İslamiyet olmak üzere semavi dinlerle tanışmazdan önceki Türk kültüründe üretilen düşüncelerin hesaba katılıp katılmayacağı sorunudur. Bu sorunun Türklerin İslamiyet ile tanışana kadarki sürecinin gözden kaçırılmasına ya da üzerinin örtülmesine neden olacağı, bunun yanında İslamiyet ile tanışılmamış dönemde yazılmış olan ve Ülken’in (2014, s. 51) “...Türk hikmetinin en canlı numûnesi...” olarak nitelendirdiği Orhon yazıtları⁴ ile semavi olsun ya da olmasın farklı dinlere mensup olan Türklerin ürettiği felsefenin kapsam dışında bırakılması gibi bir duruma yol açacağı ve Türk felsefesinin bütünlüğünün önüne bir engel çıkaracağı dile getirilebilir.

İkinci sorun ise İslam dinine mensup olup Türkçenin dışındaki dillerde eserler vermiş olan şahsiyetlerin (Farabi, İbn Sina, Hacı Bektaş Veli gibi)⁵ dışarıda bırakılıp bırakılmayacağı

³ Sahalar/Yakutlar (Duranlı, 2008, s. 82), Çuvaşlar (Güngör, 1998, s. 161; Duranlı, 2008, s. 82) ve Gagauzlar (Tanyu, 1978, s. 90; Güngör, 1998, s. 160) Hıristiyanlığı kabul etmiş Türklerdir.

⁴ Türklerin İslamiyet’i kabul edişlerinin 751 Talas Savaşıyla başladığı (Koca, 1996, s. 267), Köl Tegin yazıtının 732’de (E. Aydın, 2019, s. 45), Bilge Kağan yazıtının 735’te (E. Aydın, 2019, s. 73) ve Tonyukuk yazıtının 716-726 yılları arasında dikildiği (Ercilasun, 2016, s. 339) bilinmektedir.

⁵ Türk filozofları Farabi’nin Arapça (Olguner, 2013, s. 16) ve Farsça (Ateş, 1951, s. 178-192), İbn Sina’nın Arapça (Alper, 1999, s. 339-344) ve Farsça (Topdemir, 2013, s. 39; Alper, 1999, s. 338-344) eserleri bulunmaktadır. Hacı Bektaş Veli’nin *Kitabü’l-Fevâid* adlı eseri Farsça, en bilinen ve kendisine atfedilen eseri *Makalat*’ın da aslı Arapçadır (Sağır, 2012, s. 9-11).

sorunudur. Bu sorunun da Türk felsefesinde bizi bir açmaza ve kopukluğa sürüklenme olasılığı oldukça yüksektir. Bundan dolayı, Anadolu Türk-İslam tarihi açısından önemli bir konumda bulunan Hacı Bektaş Veli'nin⁶, kimi çevrelerce ilk büyük Türk filozofu olarak görülen Farabi'nin⁷ ve yine bir başka Türk filozofu İbn Sina'nın Türkçe dışında eserler vermiş olmaları nedeniyle *Türk felsefesi* kapsamına alınıp alınmaması ikilemiyle karşı karşıya kalınacaktır. İlk bakışta Türk felsefesinin Türkçe ile vücut bularak kavramlarının Türkçe üretilmesinin beklenmesi doğal karşılanabilir. Çünkü "Dil, kültürel muhtevanın bir ansiklopedisi, hazinesi ya da sözlüğü gibidir." (Güvenç, 2002, s. 108) ve bu yüzden Aksan'ın (2015, s. 21) belirttiği gibi insan, kültürel öğelere ilişkin kavramları kendi anadiliyle edinmektedir. Ancak dönemsel, siyasal ve sosyal koşullardan dolayı düşüncelerin farklı diller yoluyla dile getirilmesine ihtiyaç duyulabileceği de göz önüne alınmak durumundadır. Nitekim Uyanık (2020, s. 233), ana dilindeki kavramlarla düşünmek kaydıyla farklı dillerde eserler verilebileceğini ve bunların da Türk felsefesi olduğunu dile getirmektedir. Bu yüzden farklı dilde ifade, yapılan ya da üretilen felsefenin Türk kültüründen bağımsız şekilde gerçekleştiği anlamını taşımamaktadır.⁸ Bu konuda Çevik ise (2015, s. 46-50), sadece Türkçeden hareketle felsefe geleneğinin ortaya çıkamayacağını, tek başına dilin gelenek oluşturmaya yetmeyeceğini belirtirken Türk felsefesinde belirleyici rolün bu nedenle dili de kapsayan kültürde olması gerektiğini dile getirmektedir. Dolayısıyla Uygur'un da (2012, s. 77) belirttiği üzere, Türkçe eserler yazmamış filozofların bulunuyor oluşu nedeniyle Türkçe dışındaki dillerde eserler veren filozofların hesaba katılması uygun olacaktır.

Meselenin daha iyi anlaşılması adına konuyla ilgili felsefe literatüründen bazı örnekler vermek yararlı olacaktır. Örneğin Fransız felsefe geleneği içinde değerlendirilen Descartes'in eserlerinin bazıları Latince'dir (Güçlü vd., 2008, s. 356; Dürüşken, 2013, s. 12-13). Leibniz, Slav kökenli (Timuçin, 2010, s. 11; Boutroux, 2009, s. 1) olmasına rağmen Alman felsefe geleneği içinde ya da Alman filozof olarak değerlendirilirken (Güçlü vd., 2008, s. 883; Timuçin, 2010, s. 22) *Monadoloji* adlı eserinin orijinali Fransızcadır (Çetinkasap, 2011, s. 7). İbn Meymun ise aslen Yahudi kökenli bir filozof olmasına rağmen İslam felsefesi geleneği içinde konumlandırılır (Leaman, 1999, s. 197; Küçükali, 2005, s. 28). Buna göre, dil merkezli bir yaklaşım ile dini inançların felsefe geleneğinde tek başına belirleyici olmadığı, filozofların felsefe geleneklerinde bunlara göre konumlandırılmaları nedeniyle söz konusu ölçütlerin Türk felsefesini tanımlamada bir eksiklik ya da kopukluk doğuracağı göz önüne alınmak durumundadır. Öyleyse Türk felsefesinde bir açmaza neden olmadan; dil, din, inanç, eser ve şahsiyet konusunda adaletli davranarak her etkenin hak ettiği ölçüde yer bulmasını sağlayarak bir tanımlamaya gitmenin gerekli olduğu görülmektedir.

⁶ Bkz. Ocak (1996, s. 455-458).

⁷ Bkz. Uyanık (2020, s. 121-122), M. Aydın (2014, s. 1-2).

⁸ Ülken (2015, s. 16), İslam felsefe geleneği içinde önemli role sahip olan Türk filozoflarının dönemsel koşullardan kaynaklı olarak Batı felsefesinde filozofların bir dönem Latince eserler yazmalarına benzer şekilde eserlerini Arapça ve kimi zaman Farsça yazmak zorunda kaldıklarını belirtirken bundan dolayı Türk filozoflarının Arap kültürü kapsamına alınamayacaklarını ifade etmektedir. Ayrıca tersi durumda Arap bir filozofun Türkçe yazmasının Türk kültürü kapsamına almak için yeterli olacağını da belirtmektedir. Ülken'in bu söylemle Türk kültürünü ve dilini öncelikle girişiminde ya da iddiasında bulunduğu söylenebilir. Ancak böyle bir iddiada, bir Arap filozofun Türkçe yazarken ne derecede Türk kültüründen ilham aldığı meselesini de dikkate almak gerekmektedir. Poyraz (2018, s. 88) ise dilin, başka bir deyişle Türkçenin merkezde olması gerektiğini savunmakla birlikte Türkçe yazmayanların kapsama alınması ve Türkçenin etkileşime girdiği diller ile bu dillerde dile getirilen düşüncelerin de hesaba katılması gerektiğini belirtmektedir.

3. Türk Felsefesini Tanımlama Denemesi

Türk felsefesi; İslam öncesi ya da İslam sonrası dönem, hatta Türklerin mensubu oldukları diğer dinler ve inançlar (Hıristiyanlık, Musevilik, Şamanizm, Maniheizm, Budizm gibi)⁹ fark etmeksizin, Türklerin tarih sahnesine çıktıkları zamandan itibaren bir bütün olarak düşünülmesi gereken¹⁰, Türk kültürünün düşünüş biçiminin özelliklerini yansıtan; düşünce, konu, kavram, anlayış, tema ve sorunları kapsayan, Türk kültürünün var olduğu yerlerde ya da farklı coğrafyalarda Türk kültüründen kaynağını alarak üretilen, hangi soya ya da etnik kökene sahip olursa olsun tüm şahsiyetlerin Türkçe ve Türkçenin dışındaki herhangi bir dilde ürettikleri/ifade ettikleri felsefeyi ifade etmektedir.

Bu tanımın yanlış bir yoruma götürmemesi adına, tanımda öne çıkan unsurların genişletilmesi gerekmektedir. Sırasıyla değinilecek olursa tanımda bahsi geçen *birinci* husus, din ve inançlardır. Türk felsefesinde önemli etken rolü oynayan ve yukarıda bahsedildiği gibi kimi çalışmalarda ana unsur olarak gösterilen İslamiyet'e ek olarak Türklerin mensubu olduğu diğer din ve inanç sistemlerinin de göz önünde bulundurulması, Türk kültüründe bir eksiklik ya da kopukluk yaratmamak adına önemlidir. Çünkü Türklerin tamamı İslam dinine mensup olmadıkları gibi geçmiş dönemlerde ve günümüzde farklı din ve inanç sistemlerini kabul etmiş durumdadır (Bkz. Tanyu, 1978). Bu yüzden Türk felsefesinde bütünlüğü yakalamak için bu yaklaşımın bir gereklilik olduğu söylenebilir. Ancak burada şunu vurgulamak gerekir ki, bu bakış açısı İslamiyet'in/İslam medeniyetinin/İslam felsefesinin etkenliğini azaltmak ya da yok saymak anlamına gelmemektedir. Aksine amaç, adaletli bir bakış açısı sergileyerek ya da Türk felsefesine etki ettiği ölçüde İslamiyet ile birlikte Türklerin diğer din ve inanç sistemlerinin rolünü de hesaba katmaktır. Böylece kültüre özgü düşünüş biçimleri arasındaki ortak noktalara ulaşmanın önü açılacak ve Türklerin tarih sahnesine çıkmalarından itibaren meseleye bütünlüştürücü bir tutum ya da bakış açısı sergilenme olanağı doğacaktır. Karakuş (2005, s. 8), bu konuya yönelik şöyle demektedir: "Türk felsefesinde felsefi düşüncenin kökleri bakımından Türk kültürünün şekillendiği tüm ortamların olabildiğince izlenmesi gereklidir. Ancak Türkiye'de İslam öncesi kültürel unsurların felsefi açıdan ele alınmamış ve alınmıyor oluşları büyük bir eksikliklerdir."

Tanımda yer alan *ikinci* husus, Türk kültürünün düşünüş biçiminin özelliklerini yansıtan düşünce yapılarıdır. Bu yapılar, Türk düşünüş biçiminin zaman zaman farklı düşünce kültürleriyle girdiği etkileşimlerden¹¹ dolayı tanımda yer alan en muğlak ve açıklaması zor olan unsurdur. Çünkü hangi düşünüş biçiminin Türk kültürüne özgü olacağını belirlemek ya da bu konuda bir yargıda bulunmak oldukça zordur. Ancak burada kastedilen şey, Türk tefekkürü/Türk bilgeliği/Türk düşünce tarzı olduğundan, Hilmi Ziya Ülken tarafından belirlenmiş olan Türk bilgelisine ilişkin genel özellikler, bu noktada belirleyici olacaktır. Ülken'e göre, "Türk tefekkürü realisttir. O ne Hintliler gibi nefsin içine kapanmış mistik görüşlü bir millettir. Ne de Eski Yunanlar gibi tabiat ve 'nizam-ı âlem'e esir olmuş kaderci bir ırktır." (2014, s. 18). Buna göre Türk

⁹ Bkz. Tanyu (1978).

¹⁰ Türk düşünce/felsefe tarihindeki bütünlük sorununu Bolay da (2007, s. 12) dile getirmektedir. O, Türklerde düşünce yaşamının derli toplu ele alınmadığını ve bir düşünce tarihi eserinin yazılmamış olduğunu ifade etmektedir. Bıçak ise (2013, s. 25-28) Türk düşünce tarihinin bütün şekilde ele alınmasının önündeki Türk tarihinin kendisinden kaynaklı bazı sorunlardan dolayı çeşitli engeller bulunduğunu ifade etmektedir.

¹¹ Bununla kastedilen yukarıda değinildiği gibi İslam felsefesi, İslam felsefesine etkisinden dolayı Antik Yunan felsefesi (Ülken, 1983, s. 13; Arslan, 2013, s. 2-3; Bayrakdar, 2011, s. 10) ile Doğu düşünceleri/felsefeleridir (Ülken, 1983, s. 1; Bayrakdar, 2011, s. 10).

düşünüş biçimi, gerçekçi bir yapıya sahip olup gizemci ya da kaderci değildir. Bu nedenle bu özelliğin Türk düşünüşünün hem tavır olarak gerçekçi olduğu hem de her zaman gerçekte var olanı öncellediği düşünülebilir.

Türk düşünüşünün diğer özelliğini Ülken şöyle belirtir: “Türk tefekkürü nazariye ile ameliye arasında daima sıkı bir irtibat bulmaya elverişlidir. Onda amelî olmayan ve sırf bir zekâ oyunu olarak kalan ‘muakale’ler yapmak zevki yoktur.” (Ülken, 2014, s. 18). Diğer bir ifadeyle Türk düşünüşü, salt teoriden ibaret olmayan ve teori ile pratiği bir arada barındırma olanağına sahip olup pratiği her zaman öncelerken soyut-teorik akıl yürütmelere nadiren rastlanan bir yapı sergilemektedir.¹²

Ülken’in bahsettiği üçüncü özellik şöyledir: “Türk tefekkürü fikirler ve mefhumları basitleştirmek, vazih ve anlaşılabilir bir hale koymak; ona en rasyonel ve kolay şeklini vermeye müsaittir. Yani o tasavvufta bile *rationaliste*’dir.” (Ülken, 2014, s. 18). Bu özellik, Türk düşünüşünün anlatım yolu olarak açık, anlaşılır ve kolay olmayı seçtiğine ve bunu da rasyonel çerçevede yaptığına, diğer bir deyişle her zaman akıl merkezli olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca az sözle çok düşünceyi ifade etme girişimlerinin ya da nicelikçe az, nitelikçe yoğun düşüncelerin de bu özellikle ilişkilendirilmesi olanaklıdır. Örneğin Âşık Paşa’nın *Garib-nâme* adlı eseri 10613 beyitten oluşmaktadır (Yavuz, 2000, s. XLVI). Bunlara önermelerde yer alan benzetmeler, ayet ve hadislerin yorumları ve felsefi temel eklenince görünürdekinden çok daha kapsamlı ve hacimli bir yapının ortaya çıktığı ifade edilebilir.¹³

Ülken’in dile getirdiği son özellik ise şöyledir: “Türk tefekkürü hadscidir. Yani o vakalarla temasında onlardan kendi aksiyonu için ani ve serî neticeler çıkarmaya muktedirdir. Muhtelif medeniyetlere süratli intibak kabiliyeti bunun eseridir.” (Ülken, 2014, s. 18). Buna göre Türk düşünüşü, ani ve hızlı uyum sağlayabilme özelliğine sahip olup karşılaştığı farklı kültürlerle ve medeniyetlere çabuk uyum sağlayabilmektedir. Bir bakıma bu özelliğin, onun durağan ve sabit bir yapısının olmadığı, aksine değişime ve yeni gelişmelere açık bir yapısının olduğu, herhangi bir soruna yönelik çabuk çözümler üretebildiği anlamına geldiği düşünülebilir. Tarih boyunca bu özellik, Türk felsefesinde sentezci yaklaşımla kendisini göstermiş ve Türk felsefesi, karşılaştığı yeni kültürün unsurlarını olduğu gibi almak ya da reddetmek yoluna gitmemiş, var olan tasavvur dünyasını yeni olanla sentezleyerek¹⁴ kendine özgü bir düşünüş biçimi ortaya koymuştur. Dolayısıyla Türk düşünce tarzının bu özellikler ekseninde düşünülmesi ve konu, kavram, tema ya da dile getirilen sorunların yorumlanması da buna göre yapıldığında doğru bir sonuca ulaşma olanağı artacaktır.

Tanımlamada ifade edilen *üçüncü* husus ise Türk kültürünün düşünce tarzına eşlik edecek biçimde düşünülmesi gereken, Türk kültürünün var olduğu yerlerde ya da farklı coğrafyalarda üretilip aynı kültürden kaynağını alma durumudur. Buna göre, dünyanın neresinde üretilmiş olursa olsun belirleyici olacak şey, Türk kültürü olmak durumundadır. Dolayısıyla daha önce ifade edilen Türk düşünce tarzına uygun düşen ve Türk kültüründen kaynağını alarak üretilmiş düşünce yapılarıyla paralellik ve benzerlik gösteren felsefeler, kültür coğrafyasında bütünlük sağlamak adına bu kapsamda düşünülmalıdır. Buna benzer bir çerçeveyi Maraş da (2018, s. 19) çizmekte ancak Türk kültürünün etki ettiği bölgelerdeki her düşünür, filozof ve

¹² Bu özelliğe başka bir çalışmada örneğiyle değinilmiştir. Bkz. Manav (2021, s. 11).

¹³ Yavuz (2004, s. 353) eserde 550 farklı konudan bahsedildiğini belirtmektedir.

¹⁴ Bkz. (Bıçak, 2013, s. 563-564).

eserin Türk düşüncesi/felsefesi kapsamına alınmasına yönelik söylemle bir farklılık arz etmektedir. O da Gazali, İbn Arabi gibi şahsiyetlerin Türk düşüncesi içinde değerlendirilmesi gerektiğidir. Ülken (2015, s. 16) ve Bolay da (2007, s. 13) Türk düşünürlerini etkileyen şahsiyetlerin Türk düşünce tarihi kapsamına alınması gerektiğini belirtmektedir. Şeker ise (2015, s. 89-96) söz gelimi Gazali'yi Türk felsefesinin içinde önemli bir konumda değerlendirmektedir. Ancak çerçeve, Türk kültürünün var olduğu coğrafyalardaki her unsurun dâhil edilmesini değil, köklerini Türk kültüründen almış düşünce yapılarını incelemektedir. Diğer bir deyişle böyle şahsiyetlerin düşüncelerinin köklerinin ne kadar Türk kültüründe bulunduğu da önemlidir. Zira felsefe söz konusu olduğunda önemli olan da budur. Çünkü "Felsefe, bir kültür ortamıyla alâkalıdır ve bu ortamın bir bilinci olduğu kadar, onun oluşturduğu bütün içinde bir parçadır." (Gürsoy, 2006, s. 28-29). Bu bağlamda Türk felsefesi de Türk kültürünün bilinci olmak durumundadır.

Tanımda ele alınması gereken *son* husus ise Türk felsefesinin etnik kökene işaret etmesi ve Türk felsefesinin ifade dilidir. Bu noktada öncelikle şunu belirtmek gerekmektedir ki, herhangi bir felsefe geleneğinde soy, millet ya da etnik köken merkezli düşünmenin sağlayacağı bir yarar bulunmamaktadır. Çünkü bunları öne çıkarmak, bilimsel açıdan yanlış sonuçlar doğurabileceği gibi felsefi açıdan da sığ bir yapıyı meydana getirecektir. Böyle bir yapı, felsefenin evrenselliğinin önündeki en büyük engeli teşkil edebileceği gibi kopukluklar ve parçalanmalar doğuracaktır. Bunu Nermi Uygur şöyle ifade etmektedir: "...yalnızca Türklerin olan, yalnızca Türk toplumunun malı sayılan, yalnızca Türklerce tanınan, böylece yalnızca Türk ölçekleriyle değerlendirilen bir felsefe de koparılmak istendiği evrensel felsefe karşısında felsefeliğini büyük ölçüde tehlikeye sokmuş olur." (Uygur, 2012, s. 83). Bu nedenle tanımla yapılmak istenen, yerel ve etnik bir felsefenin bulunduğunu göstermek değil, evrensel ölçekte kendine özgü bir Türk felsefesinin olanaklılığını vurgulamaktır. Literatürde bulunan bazı adlandırmalarda buna benzer şekilde kendine özgümlüklerin etnik kökene ya da yerelliğe işaret etmekten ziyade yapısal özelliklere işaret ettiği görülmektedir. Örneğin Fransız felsefesi; edebiyat ve sanattan beslenen rasyonalist ve idealist bir çerçeve çizerken Alman felsefesi idealist, İngiliz felsefesi ise deneysel ve bilim araştırmalardan etkilenen bir karaktere sahiptir (Gündoğan, 2018, s. 40). Bu da şunu göstermektedir: "Felsefenin beynelmilel tarafından başka, bir de millî cephesi olabilir ve olmalıdır." (Özdarendeli, 2012, s. 590). Bu çerçevede, Türk felsefesi de felsefenin evrensel problemlerine Türkçe bir yaklaşım sergilemeyi ya da bunlara Türk kültürünün perspektifinden bakmak suretiyle kendine özgü bir felsefi tavır ortaya koyabilmeyi ifade etmektedir. Çünkü "Türk tarihi ve coğrafyasında devamlılık halindeki Türk düşüncesi ve Türk kültürünü, dünyaya evrensel mesajlar verebilecek bir güçle, felsefenin diliyle anlatma çabası, bir 'Türk Felsefesi' inşa etmenin yollarını arama gayreti olarak görülmelidir." (Gürsoy, 2018, s. 12).

Türk felsefesinin ifade dilinin ne olması gerektiği meselesine ise yukarıda değinildiğinden burada tekrar gündeme getirilmeyecektir. Ancak tanımda farklı dillerin dikkate alınmasının Türkçenin etkisini, önemini ya da rolünü azaltma anlamına gelmediğini ve merkeze yerleştirilen Türk kültürünün bir unsuru değilmiş gibi tasarlanmadığını belirtmekte yarar bulunmaktadır. Amaç, Türk felsefesini evrensel buluşturmak ve tanıtmak amacı güttüğü sürece farklı dillerde eserlerin de verilebileceğine dikkat çekmektir.

Sonuç

Türk felsefesine ilişkin en önemli sorun; var olma, olacak olma, olmak üzere olma ya da hiç olmamış olma, *Türk felsefesi* derken felsefeden ne anlaşılması gerektiği değil, tam anlamıyla

var olan *Türk felsefesinin* bütünleştirilememesidir. Bütünleştirilememenin temel nedeninin ise bu çalışmadaki tanımda merkezi konumu teşkil eden ve Türk felsefesinin kökünü teşkil eden Türk kültürüne bir bütün olarak bakamamaktan kaynaklandığı dile getirilebilir. Çünkü kültürün dil ya da din gibi herhangi bir ögesinin ya da bunların dışında belirli bir yönünün öne çıkarılmasıyla yapılacak her türlü tanımlama girişimi, her daim eksik kalma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle bütünleştirilememenin sorununun çözümü, öncelikle tüm unsurlarıyla, tüm özellikleriyle ve tüm yönleriyle Türk kültürünü bir bütün olarak değerlendirmekten ve Türk kültürünün var olduğu, etkisini gösterdiği her yerde bu kültürden kaynağını alarak üretilmiş düşüncelerin, bu düşünceleri üreten şahsiyetlerin ve eserlerin adil bir biçimde herhangi bir yanlış elemeye maruz bırakmaksızın göz önünde bulundurulmasından geçmektedir. Bu çalışmada da böyle bir yaklaşım sergilenerek Türk felsefesinin, eksik, güdük ya da kopuk olmaktan kurtarılarak bir bütün hâlinde tanımlanması amaçlanmıştır. Zira bu, Türk kültüründen doğmuş bu felsefe geleneğinin evrensel felsefe literatüründe kendisine yer bulmasını sağlayabilmek adına son derece önemli ve öncelikli bir iştir. Ayrıca bu iş, Türk felsefesinin öne çıkan filozof ve düşünce insanlarının, eserlerinin, problem alanının ve kavramlarının sistematik bir temele oturabilmesi ve önündeki diğer engel ve sorunların aşılabilmesi için de gereklidir.

KAYNAKÇA

- AKSAN, D. (2015). *Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ALPER, Ö. M. (1999). "İbn Sinâ-Eserleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 20. Cilt*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 337-345.
- ALPER, Ö. M. (2006). "Hilmi Ziya Ülken'in İslâm Felsefesini Yorumu: İslâm Felsefesi Tarihyazımına Bir Örnek". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 14: 123-146.
- ARSLAN, A. (2013). *İslâm Felsefesi Üzerine*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ASLAN, T. (2010). *Hilmi Ziya Ülken'in Türk Düşüncesine Bakışı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ATEŞ, A. (1951). "Fârâbî'nin Eserlerinin Bibliyografyası". *Bellekten*. XV/57: 175-192.
- AYDIN, E. (2019). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- AYDIN, M. S. (2014). "Türklerde Felsefe". *Türk Düşünce Tarihi*. (hzl. Hüseyin Gazi Topdemir). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi. 1-18.
- BAYRAKDAR, M. (2011). *İslâm Felsefesine Giriş*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- BAYRAKTAR, L. (2018). "Toplu Soruşturma-Levent Bayraktar". *Türk Felsefesi İmkân ve Ufku*. (ed. Levent Bayraktar). Eskişehir: Kırmızılar Yayıncılık. 95-135.
- BIÇAK, A. (2010). *Türk Düşüncesi II-Kaygılar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- BIÇAK, A. (2013). *Türk Düşüncesi I-Kökenler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- BIÇAK, A. (2022). *Türkiye'de Felsefenin Gerçekliği ve Eleştirisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- BOLAY, S. H. (2007). *Türk Düşüncesinde Gezintiler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- BOUTROUX, E. (2009). *Leibniz/Hayatı ve Felsefesi*. (çev. Atakan Altınörs). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- ÇETİNKASAP, D. (2011). "Çevirmenin Notu". *Monadoloji*. (yaz. G. W. Leibniz). (çev. Devrim Çetinkasap). İstanbul: Pinhan Yayınları. 7.
- ÇETİNKAYA, B. A. (ed.). (2015). *Türk Düşünce Tarihi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- ÇEVİK, M. (2015). *Felsefe Bayiliği-Cumhuriyet Dönemi Felsefe Geleneği*. İstanbul: C Planı.
- DURANLI, M. (2008). "Saha (Yakut) Türklerinin Hristiyanlaştırılma Sürecine Genel Bir Bakış". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. VIII/2: 81-86.
- DÜRÜŞKEN, Ç. (2013). "Sunuş". *Metafizik Üzerine Düşünceler*. (yaz. Renatus Descartes). (çev. Çiğdem Dürüşken). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi. 7-17.
- ERCİLASUN, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- GÜÇLÜ, A. vd. (2008). *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları
- GÜNDOĞAN, A. O. (2018). "Toplu Soruşturma-Ali Osman Gündoğan". *Türk Felsefesi İmkân ve Ufku*. (ed. Levent Bayraktar). Eskişehir: Kırmızılar Yayıncılık. 19-53.
- GÜNGÖR, H. (1998). "Eski Sovyetler Birliği'nde Gayri Müslim Türkler". *Türk Dünyasının Dini Meseleleri*. (yay. hzl. Ömer Turan). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 159-168.
- GÜRSOY, K. (2006). *Bir Felsefe Geleneğimiz Var mı?*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- GÜRSOY, K. (2018). "Giriş-Türk Felsefesinin İmkânı Üzerine". *Türk Felsefesi İmkân ve Ufku*. (ed. Levent Bayraktar). Eskişehir: Kırmızılar Yayıncılık. 5-13.
- GÜVENÇ, B. (2002). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- HİLAV, S. (2012). "Türkiye'de Bir Felsefe Geleneği Yok". *Türkiye'de Bir Felsefe Gelenek-i Kurmaya Çalışmak*. (der. Recep Alpyağılı). İstanbul: İz Yayıncılık. 576-578.
- KARA, İ. (2009). "İsmail Kara". *Türkiye'de/Türkçede Felsefe Üzerine Konuşmalar*. (yay. hzl. M. Cüneyt Kaya). İstanbul: Küre Yayınları. 11-27.
- KARAKUŞ, R. (2005). "Türk Felsefesinin İmkânı Üzerine". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 2/2: 1-9.
- KARATAŞ, M. (2021). *Türkçe ve Felsefe Terimleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- KEKLİK, N. (1986). *Türkler ve Felsefe (Türk-İslam Felsefesi)*. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- KOCA, S. (1996). "Türkler ve İslâmiyet". *Erdem*. VIII/22: 263-286.
- KÖKTÜRK, M. (2018). "Toplu Soruşturma-Milay Köktürk". *Türk Felsefesi İmkân ve Ufku*. (ed. Levent Bayraktar). Eskişehir: Kırmızılar Yayıncılık. 191-246.
- KÜÇÜKALİ, A. (2005). *İbn Meymun'un Varlık ve Düşünce Öğretisi (Fârâbî ve İbn Sina ile Karşılaştırılmalı Olarak)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- LEAMAN, O. (1999). "İbn Meymûn-Düşüncesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 20. Cilt*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 197-199.

- MANAV, F. (2021). "Orhon Yazıtlarında Kağanın Erdemleri Üzerine Bir Değerlendirme: Platon'a Yoğun Göndermelerle". *Millî Folklor*. XVII/130: 5-20.
- MARAŞ, İ. (2018). "Türk Düşünce Tarihine Giriş". *Türk Düşünce Tarihi*. (ed. Bayram Ali Çetinkaya). Ankara: Grafiker Yayınları. 13-32.
- OCAK, A. Y. (1996). "Hacı Bektâş-ı Velî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 14. Cilt*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 455-458.
- OLGUNER, F. (2013). *Farabi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÖZDARENDELİ, M. N. (2012). "Neden Filozof Yok". *Türkiye'de Bir Felsefe Gelenek-i Kurmaya Çalışmak*. (der. Recep Alpyağılı). İstanbul: İz Yayıncılık. 587-594.
- ÖZDEN, H. Ö. (2015). *Resimli Türk Düşünce Tarihi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- ÖZLEM, D. (2009). "Doğan Özlem". *Türkiye'de/Türkçede Felsefe Üzerine Konuşmalar*. (yay. hzl. M. Cüneyt Kaya). İstanbul: Küre Yayınları. 73-119.
- POYRAZ, H. (2018). "Toplu Soruşturma-Hakan Poyraz". *Türk Felsefesi İmkân ve Ufku*. (ed. Levent Bayraktar). Eskişehir: Kırmızılar Yayıncılık. 55-94.
- RIZA TEVFİK. (2015). *Kâmûs-ı Felsefe "Felsefe Sözlüğü"*. (yay. hzl. Recep Alpyağılı). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- SAĞIR, S. (2012). *Hacı Bektâş-ı Velî-Makâlât Giriş-Şekil Bilgisi-Dizin*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- SOYKAN, Ö. N. (2009). "Ömer Naci Soykan". *Türkiye'de/Türkçede Felsefe Üzerine Konuşmalar*. (yay. hzl. M. Cüneyt Kaya). İstanbul: Küre Yayınları. 45-71.
- ŞEKER, F. M. (2015). *Türk Entelektüel Tarihinin Teşekkül Devri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TANYU, H. (1978). *Türklerin Dinî Tarihçesi*. İstanbul: Türk Kültür Yayını.
- TİMUÇİN, A. (2010). "Leibniz'in Felsefesi". *Leibniz'in Felsefesi*. (yaz. Afşar Timuçin) ve *Metafizik Üzerine Konuşma*. (yaz. G. W. Leibniz). (çev. Afşar Timuçin). İstanbul: Bulut Yayınları. 5-54.
- TOPDEMİR, H. G. (2013). *İbn Sînâ*. İstanbul: Say Yayınları.
- TOPDEMİR, H. G. (hzl.). (2014). *Türk Düşünce Tarihi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- TÜRKER KÜYEL, M. (1976). *Türkiyede Cumhuriyet Döneminde Felsefe Eylemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- UYANIK, M. (2018). "Felsefeyi Anadolu'da Yeniden Yurtlandırmak-Türk Felsefesine Giriş". *Muhafazakâr Düşünce*. XV/54: 179-199.
- UYANIK, M. (2019). "Türk Felsefesinin Kurucu Metni Olarak Kutadgu Bilig-Yusuf Has Hacib'i Tanrı-Evren Tasavvuru Merkezli Bir Okuma-". *Kutadgu Bilig Üzerine Felsefi Araştırmalar*. (hzl. Ayhan Bıçak). İstanbul: Dergâh Yayınları. 117-156.
- UYANIK, M. (2020). *Felsefeyi Anadolu'da Yeniden Yurtlandırmak*. Eskişehir: Kırmızılar Yayıncılık.

- UYGUR, N. (2012). *Türk Felsefesinin Boyutları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ÜLKEN, H. Z. (1935). *Türk Felsefeleri Antolojisi I*. İstanbul: Yeni Kitabı.
- ÜLKEN, H. Z. (1983). *İslâm Felsefesi-Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- ÜLKEN, H. Z. (2012). "Felsefe ve Ulusal Tefekkür". *Türkiye'de Bir Felsefe Gelenek-i Kurmaya Çalışmak*. (der. Recep Alpyağılı). İstanbul: İz Yayıncılık. 725-729.
- ÜLKEN, H. Z. (2014). *Türk Tefekkürü Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ÜLKEN, H. Z. (2015). *İslam Düşüncesi Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- VURAL, M. (2011). "Hilmi Ziya Ülken ve Türkiye'de Felsefe Çalışmalarına Katkıları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. IX/17: 521-537.
- YAVUZ, K. (2000). "Giriş". *Garib-nâme I/1*. (yaz. Âşık Paşa). (hzl. Kemal Yavuz). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları. XIII-LXIV.
- YAVUZ, K. (2004). "Çeşitli Yönleri ile Mantık't-Tayr ve Garib-nâme Mesnevileri". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 31: 345-356.
- YUSUF HAS HÂCİB. (1959). *Kutadgu Bilig II Tercüme*. (çev. Reşid Rahmeti Arat). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ZİYA GÖKALP. (2015). *Türkçülüğün Esasları*. (hzl. Mahir Ünlü ve Yusuf Çotuksöken). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

EXTENDED ABSTRACT

The current study was carried out to determine what Turkish philosophy is in order to define it in an integrating way away from any attempts that will make it deficient and incomplete. It is because, confronting with different approaches when it comes to the contribution of Turkish philosophy or in general sense Turks to philosophy culture emerges a blurred picture. The views regarding the issue are characterised mostly in the discussion over whether there is a tradition of philosophy at Turks. For that reason, it is of importance to purify the philosophy tradition in question from the uncertainties emerging in these discussions and to determine its general structure. Therefore, it comes to the forefront as a necessity to define Turkish philosophy in detailed and integrative style away from any prejudices and thoughts that would make it deficient.

So as to define Turkish philosophy, it is firstly essential to apply current views and evaluate these views and examine them in a critical way for an integrating definition. For this reason, the views over Turkish philosophy were firstly divided into two groups as the ones with a negative opinion over the fact that there no Turkish philosophy and those with a positive opinion over the presence of Turkish philosophy. Following that, these views were investigated critically and a trial for an integrative definition regarding Turkish philosophy was realized.

Accordingly, Turkish philosophy signifies a philosophy that should be considered as a whole from the time when Turks appears in the history scene onwards regardless of pre-Islamic or post-Islamic period even of other religions or believes Turks belong to (Christianity, Judaism, Shamanism, Manichaeism, Buddhism etc.), reflecting the features of thinking style of Turkish culture; comprising the thoughts, issues, concepts, understandings, themes and problems; a philosophy produced in Turkish or any other language other than Turkish by all the personalities no matter which ancestry or ethnic origin based on the same culture in the places where Turkish culture exists or in different geographies.

Following the definition, all the components in the definition were all explained in detail and the definition were grounded. At the end of the study, it was determined that the most important problem regrading Turkish philosophy was the problem of not defining it as an integrative way. It was indicated in the current study that the basic reason for this problem resulted from not being able to exhibit a holistic perspective for Turkish culture comprising the basis of Turkish philosophy as a whole. It was also pointed out that an attempt to define Turkish culture with an emphasis on any element like language or religion or highlighting a certain side of it other than these will always have a potential to be deficient. For this reason, it was stated that the solution for not being able to integrate was dealt with evaluation of Turkish culture as whole with its all elements, all features and sides, and with taking into consideration the thoughts produced based on this culture everywhere Turkish culture existed and had an impact without exposing any wrong elimination of the personalities producing these thoughts and also the works in a just way.

In this sense, it was aimed in to define Turkish philosophy in a body, making it free from being deficient or incomplete in the current study. It was emphasized that it was a quite important and primary task for the sake of providing with finding a place for this philosophy tradition born from Turkish culture in the universal philosophy literature. In addition, it was indicated that it was necessary task to find a ground for the leading philosophers and people of Turkish philosophy, their works, problem field and concepts on a systematic basis and to overcome the problems and other handicaps.